

Ob tem naj omenimo še tako rekoč splošnoslovanski in popolnoma vzporeden razvoj tudi pri leksemu *uzda*, v mak. in blg. pa pri *gak'e* oz. *gašte* »hlače«, npr. mak. *razgašten* »koj e raspušten, raspojasan, razuzdan«, *razgašti* »ostavi bez stega, napravi raspušten, nediscipliniran«.

Manj jasne so sln. besede *razpášen*, *prostopášen*, in *samopás(-en)* z izpeljankami. Pri slednji je zaradi vzporednic pri drugih Slovanih¹¹ treba izhajati iz **samopas-* »tisti, ki se pase brez nadzorstva«¹², t. j. iz **samo* + *pasti-sem*. Glede na to, da ta beseda lahko razvije zelo podobne pomene (prim. *gluž. gradivo*), je skoraj gotovo prihajalo do križanja med *pas* iz *pojas* in *pasti-sem*. Pri *razpášen* se zaradi predpone *raz-* bolj nagibamo k pasu, pri *prostopášen* pa bolj k *pasti-sem*.

Jože Toporišič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKE ZAIMENSKÉ BESEDE

Slovenske »male« besedne vrste so že v slovnica h navadno dokaj slabo obdelane, še bolj pa v slovarjih, eno- ali večjezičnih (žal velja to tudi za Slovar slovenskega knjižnega jezika iz l. 1970). Pričujoči zapis z ustrezno razpredelnico skuša vnesti več svetlobe zlasti med t. i. zaimenske besede, najsi bodo pridevniške, samostalniške ali prislovne.

Bistvo naše teorije je, da so pridevniški zaimki vodoravno (če si jih zamišljamo v razpredelnici) štirih vrst (to pomeni, da so ali kakovostni — kak., vrstni — vrst., svojilni — svoj. ali pa količinski — kol.), navpično pa vsaj enajstih razredov (t. j. ali vprašalni — vpraš., oziralni — oz., nedoločni — ned., poljubnostni — poljubn., mnogostni — mnog., oziralno-poljubnostni — oz. poljubn., totalni ali celost(nost)ni — tot., nikalni — nik., drugostni — drug., istostni — ist. in kazalni — kaz.). V preglednici:

	I. kakovostni	II. vrstni	III. svojilni	IV. količinski
1. vpraš.	<i>kakšen</i>	<i>kateri</i>	<i>čigav</i>	<i>koliko</i>
2. oz.	<i>kakršen</i>	<i>kateri (ki)</i>	<i>čigar (katerega)</i>	<i>kolikor</i>
3. ned.	<i>nekak(šen)</i>	<i>neki (en)</i>	<i>nekoga</i>	<i>nekoliko (nekaj)</i>
4. poljubn.	<i>kàk(šen)</i>	<i>kateri (kakšen)</i>	<i>čigav</i>	<i>koliko (kàj)</i>

¹¹ Prim. polj. *samopas* »ki se sam pase«, odtod tudi »prosto, brez nadzorstva« ali »poseben, osamljen, od-ljuden« (v enakem pomenu *pustopasz*), ukr. *samopas/pustopaš*, adv. »brez pastirja«, slc. *samopašny* »brez nadzorstva, svobodn«. V *gluž. in dluž. samopašny* najdevamo že drugoten pomen »razposajen, prešeren, nevezan, rezuzdan«.

¹² V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, 1957, str. 356; K. Moszyński, Kultura ludowa Słowian, I, 1967, str. 118; drugače E. Mucka, Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte II, 1928, str. 379-80.

	I. kakovostni	II. vrstni	III. svojilni	IV. količinski
5. mnog.	<i>marsikakšen</i>	<i>marsikateri</i>	<i>marsičigav</i>	precej (mnog.)
6. oz. poljubn.	<i>kakršen koli</i>	<i>kateri koli</i>	<i>čigar koli</i>	<i>kolikor koli</i>
7. tot.	<i>vsakršen</i>	<i>vsak</i>	<i>vsakogar(šnji)</i>	<i>ves, oba</i>
8. nik.	<i>nikakršen</i>	<i>noben</i>	<i>nikogar(šnji)</i>	<i>nič, noben</i>
9. drug.	<i>drugačen</i>	<i>drug</i>	<i>drugega</i>	<i>ne toliko</i>
10. ist.	<i>enak</i>	<i>isti</i>	<i>istega</i>	<i>enako</i>
11. kaz.	<i>tak(šen)</i>	<i>ta</i>	<i>tega</i>	<i>toliko</i>
		<i>tisti</i>	<i>tistega</i>	
		<i>oni</i>	<i>onega</i>	

Kot se vidi iz tabele, se svojilnost dostikrat izraža kar z roditeljskim samostalniškega (ali posamostaljenega zaimka določenega razreda); čista zaimenska pridevniškost je dosežena, ko se tak roditelj znajde kot levi prilastek, prim. n je *pogledi*, n j i h *dejanja*, ali seveda, ko dobijo priponsko obrazilo, npr. *nikogar* — *nikogar šnji*. Pripomniti je še treba, da gre med mnogostne zaimke nezaključena vrsta tipa *redko kateri*, *malo kateri*, *bogve kateri* ipd.; prim. še (druge) frazeološke zveze *te vrste = tak*.

Iz pridevniških zaimkov dobimo (načeloma s ponsko izpeljavo, deloma pa s konverzijo) na eni strani samostalniške zaimenske besede, na drugi pa prislovne (pri temi ostaja omenjenih 11 razredov ohranjenih). Poglejmo kar v razpredelnici:

	Samost. zaimki		Prislovni zaimki			
1. vpraš.	<i>kdo</i>	<i>kaj</i>	<i>kje</i>	<i>kdaj</i>	<i>kako</i>	<i>koliko</i>
2. oz.	<i>kdor</i>	<i>kar</i>	<i>kjer</i>	<i>kadar</i>	<i>kakor</i>	<i>kolikor</i>
3. ned.	<i>nekdo</i>	<i>nekaj</i>	<i>nekje</i>	<i>nekdaj</i>	<i>nekako</i>	<i>nekoliko</i>
4. poljubn.	<i>kdo</i>	<i>kàj</i>	<i>kje</i>	<i>kdaj</i>	<i>kako</i>	<i>koliko (kaj)</i>
5. mnog.	<i>marsikdo</i>	<i>marsikaj</i>	<i>marsikje</i>	<i>marsikdaj</i>	<i>marsikako</i>	<i>mnogo</i>
6. oz. poljubn.	<i>kdor koli</i>	<i>kar koli</i>	<i>kjer koli</i>	<i>kadar koli</i>	<i>kakor koli</i>	<i>kolikor koli</i>
7. tot.	<i>vsakdo</i>	<i>vse</i>	<i>povsod</i>	<i>vselej</i>	<i>vsekakor</i>	<i>vse (v celoti)</i>
8. nik.	<i>nihče</i>	<i>nič</i>	<i>nikjer</i>	<i>nikdar</i>	<i>nikakor</i>	<i>nič</i>
9. drug.	<i>drug</i>	<i>drugo</i>	<i>drugje</i>	<i>drugič</i>	<i>drugače</i>	<i>ne toliko/tako</i>
10. ist.	<i>isti</i>	<i>isto</i>	<i>istotam</i>	<i>istič</i>	<i>enako</i>	<i>enako</i>
11. kaz.	<i>ta</i>	<i>to</i>	<i>tu</i>	<i>sedaj</i>	<i>tako</i>	<i>toliko</i>
	<i>tisti</i>	<i>tisto</i>	<i>tam</i>	<i>tedaj</i>	<i>(takisto)</i>	
	<i>oni</i>	<i>ono</i>	<i>(ondi)</i>			

Sopomenski izrazi v tej preglednici načeloma niso upoštevanji (npr. *nikdar* — *nikoli*); pri tistih samostalniških zaimkih, ki so specifični samostalniški reprezentanti, se pojavljajo še posamostaljene pridevniške variante (torej namesto *kdo* izrazi, ki lahko nakazujejo spol in število, konkretno *kateri -a -o*; pri *nihče* je

tak izraz *nobeden nobena -o*; od 9 naprej pa gre že v naši preglednici za posa-mostaljene pridevniške zaimke, le da so jim v preglednici zapisane samo oblike, ki ustrezajo izhodiščnemu *kdo* oziroma *kaj* kot edninskim oblikam m. oziroma s. spola).

Zanimivo je primerjati količinske pridevnike in prislove: razlika je tu manj izrazita, jezik si precej pomaga s konverzijo. Jasna pa je ta razlika skladijsko:

Pridevniške besede:

Tolikim/Toliko ljudem je pomagala, da sama ne ve kolikim.

Kolikor/Kolikerim ljudem boš ti, toliko/tolikerim bom pomagala jaz.

Nekoliko/Nekaj/Nekaterim ljudem je pomagal tudi sosed.

Enako ljudem/(Enakemu številu ljudi) je pomagal.

Prislovne besede:

Toliko je pomagala ljudem, da sama ne ve koliko.

Kolikor boš pomagal ti, toliko bom pomagal jaz.

Nekoliko/nekaj je pomagal tudi sosed.

Enako/(Ravno toliko) je pomagal ljudem.

Enako omahovanje kot pri količinskih pridevniških zaimenskih besedah nahajamo tudi pri nezaimenskih: *Prišel je s pet/petimi možmi*. — Z več besedami se to ne da povedati (pogovorno Z večimi...). — Več ljudem je pomagal — Večim je pomagal. — Veliko ljudem je pomagal — Velikim je pomagal. — S petero/peterimi ljudmi si je pomagal

Pri kazalnih izrazih je treba ločiti bližino (*ta*), bližnjost (*tisti*), oddaljenost (*oni*); ustrezno tudi pri prislovih za kraj in čas (tu je delna omejenost glede na tročlensko paradigmo).

Pri prislovih kraja je treba ločiti še vodoravno: mesto (*kje*), cilj (*kam*), izhodišče (*od kod*) in kodnost, tj. pot in razmeščenost (*kod*). Prim. za kazalnost: *tu — sem/tja — od tod/od tu — tod*; sicer pri prislovih: *doma // domov // z doma // po domu; zgoraj // gor; zunaj // ven // od zunaj*. — Poleg teh štirih vrst krajevnih prislovov je treba ločiti prislove količine kraja (prisl. kol. kr.), npr. *daleč iti* (analogno pri času: *dolgo hoditi*). Med prislovi bo verjetno treba najti tudi mesto za pojem kratnosti: prim. *prvič/prvikrat — enkrat*, kjer imamo opraviti z vrstilno oziroma kolikostno kratnostjo.

Kot se vidi iz tega pregleda zaimenskih besed, osebni in svojilni osebni zaimki ne gredo v sistem I — IV krat 1 — 11. Osebni zaimki so torej blizu nezaimenskim besedam, svojilni pa so iz njih izpeljani podobno kot drugi svojilni pridevniki, npr. *očetov* iz *oče*.

Nasprotje zaimenskim besedam, ki tvorijo omejeno množico, so nezaimenske besedne vrste, npr. pri pridevniku ravno tako štirih vrst: kakovostne (*lep*), vrstne (*ajdov*), svojilne (*Petrov*), količinske (*en, veliko*).